

Hanna Popowska-Taborska

Refleksje na marginesie badań kaszubskich zabytków językowych

---

Acta Cassubiana 8, 101-109

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Nie mniej (a w pewnym sensie nawet szczególnie) ważne są również źródła, które przynoszą opis dialektów kaszubskich dziś już nieistniejących, zbadanych w trakcie zachodzących procesów germanizacyjnych. Fundamentalną wartość mają oczywiście w tym wypadku prace F. Lorentza (LSW, LSG) łącznie z uzupełniającymi je danymi zebranymi przez M. Rudnickiego (R). Pisząca te słowa nie ma również wątpliwości co do wartości wcześniejszych materiałów zgromadzonych przez Aleksandra Hilferdinga (H)³, docenia również źródła niosące mniejszą liczbę zlokalizowanych zapisów, jak np. *Słowniczek gwary słowińskiej* Józefa Łęgowskiego⁴ czy też odkryte stosunkowo niedawno rękopiśmienne zapiski K.C. Mrongowiusza dotyczące mowy mieszkańców Główczyce i Cecenowa⁵. Podkreślmy raz jeszcze, że mowa tu wciąż o opisach językowych dających się w miarę przejrzystości zlokalizować na dawnym językowym obszarze kaszubskim, który z biegiem wieków uległ germanizacji.

Językoznawca opisujący kaszubskie zabytki językowe musi oczywiście zdawać sobie sprawę ze zmienności zasięgów badanych zjawisk językowych. Zarówno zaś materiały przedstawione w AJK, jak liczne inne prace mające odniesienia do tekstów historycznie wcześniejszych wykazują wycofywanie się archaicznych kaszubskich cech językowych w kierunku północnym i północno-zachodnim⁶. Spektakularnie zjawisko to zaobserwować można na mapach AJK ukazujących różnego typu archaizmy językowe grupujące się w północnych i północno-zachodnich dialektach kaszubskich. W tych to właśnie dialektach odkrywamy również cały szereg faktów fonetycznych, morfologicznych i leksykalnych, które cechowały nieistniejące już dziś obszary kaszubskie opisane przez wcześniejszych badaczy. Świadomie staram się tu nie operować często pojawiającymi się w takich wypadkach w literaturze naukowej nazwami Słowińców i Kabatków (i odpowiednio terminami „dialekt słowiński” i „dialekt kabacki”), gdyż nie utożsamiam tych nazw z konkretnymi podziałami językowymi i widzę cały kaszubski obszar językowy jako pewną zwartą całość, która na swych północnych i zachodnich krańcach zachowała najwięcej specyficznie kaszubskich cech językowych⁷.

³ Por. w związku z tym H. Popowska-Taborska, *Głos językoznawcy w obronie Aleksandra Hilferdinga*, SFPS XXXI, 1993, s. 255-265; teźże, *Posłowie* [do:] A. Hilferding, *Resztki Słowian na południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego*, tłum. N. Perczyńska, oprac. J. Treder, Gdańsk 1989, s. 233-246.

⁴ Zob. H. Popowska-Taborska, „*Słowniczek gwary słowińskiej*” Józefa Łęgowskiego, [w:] *Studia kaszubsko-słowińskie*, pod red. J. Tredera, Łeba 1992, s. 99-116; przedruk [w:] *Szkice II*, s. 123-136.

⁵ H. Popowska-Taborska, *Dwa autografy kaszubskiego Słowniczka Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza*, „*Rocznik Gdański*”, t. LVI, 1996, z. 2, s. 93-101; przedruk [w:] *Szkice II*, s. 183-191.

⁶ Obszerniej na ten temat zob. H. Popowska-Taborska, *O archaiczności kaszubszczyzny i o domniemanym jej pochodzeniu*, „*Acta Cassubiana*”, t. IV, Gdańsk-Wejherowo 2002, s. 225-241.

⁷ Godne uwagi, że podobnie widział ten problem Aleksander Hilferding, pisząc półtora wieku

Cechy te widoczne są również – w różnym nasileniu – w drukach i rękopisach uznanych za kaszubskie zabytki językowe. Przeprowadzona przeze mnie analiza części tych tekstów (por. wykaz zamieszczony na końcu tego artykułu) każe rozróżnić istniejące teksty rękopiśmienne (mające niekiedy świecki charakter) od tekstów drukowanych, charakteryzujących się z reguły tematyką religijną i zazwyczaj bardziej językowo dopracowanych. Ich podstawą jest ówczesna polszczyzna zapisywana według obowiązujących w tym czasie reguł ortograficznych. Kaszubizmy fonetyczne, morfologiczne i leksykalne pojawiają się tu w różnym nasileniu, przy czym językowe cechy ogólnopolskie występują obok cech typowo kaszubskich i zdarza się, że w tym samym tekście bywają stosowane wymiennie. Z tym wszystkim jednakże mówić można o pewnej zarysowującej się w ogólnych zarysach normie, na którą z jednej strony składają się liczne północnopolskie cechy dialektalne oraz ogólnopolskie archaizmy, z drugiej zaś – specyficzne kaszubizmy, typowe – jak sądzić wypada – dla okolic, w których te zabytki powstawały. I w tym właśnie momencie językoznawca pragnący możliwie najdokładniej określić proveniencję badanych zabytków napotyka na istotne przeszkody. Rozporządza on bowiem jedynie opisami zgermanizowanych kaszubskich dialektów północnych przy całkowitym braku podobnych źródeł pochodzących ze zgermanizowanych obszarów położonych bardziej na południe. Inaczej mówiąc: dzięki Słownikowi F. Lorentza (LSW) oraz innym wspomnianym wyżej dziewiętnastowiecznym świadectwom jesteśmy w stanie uznać cały szereg wyrazów występujących w kaszubskich zabytkach językowych za tożsame ze słowińskimi, nieznanne zaś żywym dialektom kaszubskim. W wypadku kaszubskich niegdyś okolic Bytowa źródłami takimi, niestety, nie dysponujemy i lukę tę uznać trzeba za szczególnie dotkliwą. Językoznawcy bowiem nie wolno budować swoich dociekań na luźnych domysłach, niepodbudowanych realnym materiałem językowym. Wszelkie czynniki natury pozajęzykowej mogą jedynie stanowić pomoc w językoznawczych domniemaniach, nigdy zaś argument podstawowy. Jak bardzo to metodologicznie istotny problem postaram się ukazać na przykładzie *Duchownych pieśni* Szymona Krofeja, otwierających cały cykl religijnych druków i tekstów rękopiśmiennych powstałych na Pomorzu, a związanych ściśle z szerzącą się tu reformacją. Stanowią one początek piśmiennictwa, które – zbliżone do języka ludności

---

temu, co następuje: „Czy istnieje jakaś zasadnicza odrębność językowa między Słowińcami, Kabatkami i Kaszubami? Nie. Cała różnica polega na większym lub mniejszym zbliżeniu do języka polskiego, co jednak nie jest związane z wymienionymi nazwami ludowymi, lecz zależy wyłącznie od większej lub mniejszej bliskości położenia geograficznego w stosunku do obszaru zamieszkałego przez naród polski. Tak więc mowa rybaków we wsi Izbicach nad jeziorem Lebskim, którzy wyraźnie odróżniają siebie od sąsiadujących Kabatków i Słowińców i bardzo wysoko cenią nazwę Kaszubów, jest całkowicie podobna do mowy Kabatków i Słowińców, a dosyć odległa od mowy tych Kaszubów, którzy mieszkają na przykład w powiecie kościerzńskim” (A. Hillferding, *Resztki Słowian na południowym brzegu Morza Bałtyckiego*, s. 15-16).

tych okolic – miało przez trzy następane wieki stanowić jedyną pomorską literaturę pisaną, utożsamianą przez wielu z początkami kaszubskiego piśmiennictwa.

Wśród licznych opisów języka tego zabytku⁸ znajduje się również moja praca o pomorskiej polszczyźnie utrwalonej w dziele Szymona Krofeja⁹, w której starałam się wykorzystać naszą obecną znajomość zasięgów poszczególnych kaszubskich zjawisk fonetycznych, morfologicznych i leksykalnych. Szczegółowa analiza języka zabytku wydobyla zeń:

- szereg dialektyzmów pomorskich, to znaczy takich cech językowych, które występują dziś na terenie Kaszub (lub w ich części północno-zachodniej) oraz mają poświadczenia ze zgermanizowanych obszarów położonych dalej na zachód;

- wiele dialektyzmów obejmujących również obszar Polski północno-zachodniej;

- liczne językowe archaizmy poświadczone jeszcze w staropolszczyźnie, dziś zaś zachowane już tylko na Kaszubach, szczególnie w ich części północno-zachodniej.

Przeprowadzona analiza druku Szymona Krofeja wskazała również na szereg wyrazów, które w świetle posiadanej przez nas wiedzy uznać należy za specyficzne dla słowińszczyzny, bądź też dla słowińszczyzny i dialektów północno-kaszubskich (rzadziej też środkowokaszubskich). Czy wyrazy te znane były również na nieistniejących dziś zgermanizowanych obszarach kaszubskich położonych bardziej na południe, tego językoznawca z powodu braku odpowiednich źródeł językowych stwierdzić, niestety, nie jest w stanie. W związku z powyż-

---

⁸ Zob. F. Lorentz, *Izčeznušij dialekt pomorskij*, „Izvestija Otdelenija ruskogo jazyka i slovenosti Imperatorskoj Akademii Nauk”, XVII (1912), kn. 4, s. 140-161; H.J. Kamińska, *O języku Szymona Krofeja, autora tłumaczenia Duchownych Piesni Lutra z 1586 roku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie, Nauki Humanistyczne”, 1965, z. 2, s. 115-134, cz. II, 1968, z. 3-5, s. 387-414. Por. ponadto istotne wzmianki o języku tego zabytku w: F. Lorentz, *Gramatyka pomorska*, wyd. 2 fotoofsetowe, Wrocław 1958-196, s. 41; tenże, *Zur älteren kaschubischen Literatur*, „Archiv für slavische Philologie”, XX (1898), s. 557-558; F. Neureiter, *Geschichte der kaschubischen Literatur. Versuch einer zusammenfassenden Darstellung*, München 1991, s.12-15 (też wcześniejsze wydanie w polskim tłumaczeniu: F. Neureiter, *Historia literatury kaszubskiej. Próba zarysu*, przełożyła M. Boduszyńska-Borowikowa, wstępem opatrzył T. Bolduan, Gdańsk 1982); R. Olesch, *Die deutsche Vorlage des ältesten kaschubisch-polnischen Gesangbuches*, „Zeitschrift für slavische Philologie”, XXI (1952), s. 296-307; F. Sławski, *Nowe wydanie dwóch najdawniejszych zabytków kaszubsko-polskich*, „Rocznik Slawistyczny”, XXII (1962/1963), s. 144-148; J. Treder, *Kaszubszczyzna dawnych przekładów tekstów biblijnych*, [w:] *Symbolae Slavisticae* dedykowane Pani Profesor Hannie Popowskiej-Taborskiej, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, Warszawa 1996, s. 309-315; F. Hinze, *Slovinzisch als Kirchensprache*, [w:] *Das Heidnische und christliche Slaventum, Acta II Congressus internationalis historiae Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis anno 1967 celebrati*, Wiesbaden 170, s. 194-200.

⁹ H. Popowska-Taborska, *Pomorska polszczyzna utrwalona w dziele Szymona Krofeja*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza (Zbiór studiów)*, 7, pod red. K. Handke, Warszawa 1996, s. 7-22.

szym ostateczna konkluzja wypływająca ze szczegółowej analizy języka druku Krofeja brzmi w moim artykule, jak następuje:

„Sądzić można, że Szymon Krofej, posiadając dobrą znajomość ówczesnej polszczyzny literackiej, swe tłumaczenia pieśni protestanckich oraz dołączone do *Śpiewnika polskie pieśni katolickie* zaopatrywał celowo znaną sobie leksyką słowińsko-kaszubską i niektórymi specyficznymi cechami fonetycznymi i morfologicznymi tych okolic. Czynił to świadom naczelnego zadania swego dzieła: »aby potim więce potrzebnych Księgow w te mowie wyłożono y wiednoscy kazania słowa Bozego y piesien Synu Bozemu dale wiekuia Cierkiew y pospolstwo westrzod tych Ludzy zbierano byc mogło« (cytat z zachowanej strony Przedmowy).

»Duchowne pieśni« jawią się tym samym jako dzieło człowieka dobrze wykształconego w polskiej mowie i piśmie, a zarazem dobrze znającego dialekt Pomorza. Specyficzne cechy słowińskie występujące w kancjonale [...] pozwalają przypuszczać, że właśnie owe tereny były Krofejowi szczególnie bliskie – bądź przez wzgląd na miejsce pochodzenia, bądź też z powodu dłuższego na nich przebywania. **Mogły oczywiście być to również tereny do obszaru słowińskiego przyległe, które w wieku XVI zachowały te same co dziewiętnastowieczna słowińska archaizmy.**

Godne jednak uwagi, że Jadwiga Zawadzka¹⁰, analizując język rękopiśmiennej części współprawnej ze smoldzińskim egzemplarzem Krofeja, wskazała na cały szereg tych samych cech dialektalnych, a – jak wiadomo – znajdujące się tu teksty powstawały w różnym czasie i wyszły spod pióra różnych pisarzy. Co więcej, również język Michała Pontanusa i innych pomorskich zabytków siedemnastowiecznych zbliżony jest bardzo do języka zanalizowanego tu pierwszego szesnastowiecznego druku pomorskiego. **Wydaje się więc, że można mówić o pewnej określonej normie (modelu?) polszczyzny przeznaczonej dla mieszkańców Pomorza, odznaczającej się licznymi północnopolskimi cechami dialektalnymi i znaczną liczbą ogólnopolskich archaizmów, równocześnie zaś zawsze nasyczonej specyficznymi dialektyzmami typowymi dla okolic, na których analizowane zabytki powstawały»¹¹.**

Wniosek taki wydaje mi się nadal jedynie słuszny i najpełniej charakteryzujący sytuację panującą na Pomorzu. Przypomnijmy, że niektórzy badacze skłonni są nawet widzieć w obserwowanym zjawisku „rodzaj języka literackiego, jakim w owych czasach mówiono w istniejących jeszcze wykształconych kregach społeczności kaszubskiej”¹².

¹⁰ J. Zawadzka, *Uwagi o języku rękopiśmiennego dodatku do smoldzińskiego egzemplarza Krofeja*, SFPS, XVI, 1977, s. 137-147.

¹¹ H. Popowska-Taborska, *Pomorska polszczyzna utrwalona w dziele Szymona Krofeja...*, s. 21-22.

¹² F. Neureiter, *Historia literatury kaszubskiej...*, s. 27. Twierdzenie to F. Neureiter przytacza za

Pozostaje zapytać, dlaczego uważałam za słuszne powtórzenie tu tak długiego cytatu z opublikowanego przed dziesięciu laty artykułu i dodatkowo za pomocą wytluszczeń próbowałam uwypuklić weń pewne fragmenty? – Czynię tak, gdyż ostatnio byliśmy świadkami zetknięcia się dwóch diametralnie różnych metod stosowanych w trakcie badania kaszubskich zabytków językowych: metody językoznawcy (którą starałam się tu scharakteryzować możliwie najdokładniej) i metody historyka, tak silnie zafascynowanego rekonstrukcją pozajęzykowych faktów związanych z dziejami Pomorza, że własne materiałowe odkrycia nie pozwalają mu niekiedy właściwie docenić metod pracy językoznawcy. Ci wszyscy, którzy mieli w rękę poprzedni tom „Acta Cassubiana”¹³, domyślą się, że chodzi o opublikowany tu artykuł pana profesora Zygmunta Szultki. By jednak docenić w pełni charakter tego „sporu”, poznać również należy wcześniejszą pracę tego historyka¹⁴, na którą mój obecny artykuł w pewnym sensie stara się być odpowiedzią. Fakt bowiem, że w miarę odkrywania nowych dokumentacji znamy coraz więcej szczegółów dotyczących życiorysu Szymona Krofeja, w żaden sposób nie zmienia naszego spojrzenia na język, który stanowi przedmiot naszych badań. Zaś z analizy tego języka wynika, że mamy do czynienia z szerszym zjawiskiem dotyczącym w pierwszej kolejności nie języka samego Krofeja, lecz rodzącego się (a z powodu nadchodzącej germanizacji nigdy w pełni niezrealizowanego) języka kaszubskiego piśmiennictwa.

Przypomnijmy, że gdy przed dziesięciu laty pisałam artykuł o języku Szymona Krofeja, to, co o nim samym wiedziano już wówczas, zreferowałam sumiennie na s. 10–12 mojej pracy. Czytelnik dowiedział się więc,

- że „z karty tytułowej *śpiwnika* wynika, że Krofej pełnił funkcje duchownego przy ewangelickim kościele parafialnym w Bytowie”,

- że „F. Lorentz zwraca uwagę, iż nazwisko Szymona Krofeja nie pojawia się w aktach kościoła w Bytowie, natomiast w położonym o cztery kilometry na północ od Bytowa Dąbiu Bytowskim poświadczono jest z roku 1603 nazwisko wójta, Wawrzyńca Krofeja. Zdaniem tego badacza stron rodzinnych twórcy pomorskiego kancjonału szukać należy »w północnej części powiatu bytowskiego, w południowej

---

artykułem F. Lorentza, *Ein neu gefundenes kaschubisches Sprachdenkmal aus dem 17. Jh.*, „Monatsblätter herausgegeben von der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde”, 48 (1934).

¹³ Z. Szultka, *Uzupełnienia do biogramu pastora Szymona Krofeja i jego familiantów na wolnym sołectwie w Dąbiu*, „Acta Cassubiana”, t. VII, 2005.

¹⁴ Z. Szultka, *Pastor Szymon Krofej i jego familianci na wolnym sołectwie w Dąbiu*, [w:] *Studia archiwalne, historyczne i politologiczne*, pod red. A. Czubińskiego i J. Macholaka. Książka ofiarowana Profesorowi Kazimierzowi Kozłowskiemu, wyd. II, Szczecin 2004, s. 99-116. Autor część cytowanej tu mojej konkluzji obrał sobie jako motto do swego artykułu.

ślupskiego, albo we wschodniej części powiatu rummelsburskiego» (*Rummelsburg – obecnie Miastko w woj. koszalińskim*)¹⁵,

- że „Edward Breza¹⁶ przychyła się do sądu Lorentza o pochodzeniu Krofeja z okolic Bytowa i stwierdza, że w XVI i XVII wieku Krofejowie notowani są w źródłach pomorskich jedynie z owego Dąbia [...] oraz Bytowa [...]”,

- że zdaniem Zygmunta Szultki „rozstrzygające znaczenie dla określenia pochodzenia Szymona Krofeja posiada matrikuła uniwersytetu w Wittemberdze, w której w 1567 r. został on wpisany jako »Simon Krofei Bitouiensis Pomeranus«¹⁷. Jest to w rzeczy samej istotny fakt rzucający istotne światło na biografie twórcy kancjonalu”.

Czy można obecnie – znając dokładniej dzieje „pastora Szymona Krofeja i jego familiantów na wolnym sołectwie w Dąbiu” nieopodal Bytowa wnioskować na podstawie druku Szymona Krofeja o dialektach kaszubskich okolic Bytowa? – Nie sądzę. Zbyt wiele w tym zabytku cech ówczesnej polszczyzny i równocześnie zbyt wiele podobieństw z kaszubizmami charakteryzującymi inne pomorskie zabytki. Zapewne zresztą w tym czasie dialekty okolic Bytowa bardzo mało odbiegały od dialektów północno-zachodnio-kaszubskich, dziś zgermanizowanych, a opisanych przez dziewiętnastowiecznych badaczy.

Oddzielną dziedzinę badań stanowi w dociekaniach językoznawczych leksyka. Tu każdy wyraz rozpatrywany być winien osobno, każdy bowiem ma swoją odrębną historię, którą śledzić należy na możliwie szerokim tle porównawczym. Dobrym przykładem językoznawczych dociekań może być w tym wypadku podniesiony przez profesora Szultkę problem słowińskiej *cerkwi*¹⁸. I w tym wypadku również pozwolę sobie przytoczyć *in extenso* fragment mej ówczesnej wypowiedzi na ten temat, gdyż sposób zrelacjonowania jej przez profesora Szultkę daleki jest od mego własnego sformułowania:

„Na interesujący trop dotyczący pochodzenia Szymona Krofeja wpadła w swej pracy Halina Kamińska, która przywołała świadectwo Aleksandra Hilferdinga, iż »w użyciu jednego tylko wyrazu Słowińcy stale różnią się od Kaszubów i lud sam to dostrzega. Słowińcy zawsze mówią cerkev [...], Kaszubi natomiast nie znają tego prastarego słowa i używają polskiego koscoł«. Kamińska stwierdza, że w dziele Krofeja nazwa cerkiew (notowana regularnie cierkiew) występu-

¹⁵ F. Lorentz, *Gramatyka pomorska...*, t. II, s. 22.

¹⁶ E. Breza, *Nazwisko Krofej*, „Język Polski”, LVIII (1977), s. 358-360.

¹⁷ Z. Szultka, *Studia nad piśmiennictwem „starokaszubskim”*, w szczególności *Brüggemana alias Pontanusa albo Mostnika*, cz. II, *Szymon Krofej i Michał Brüggeman jako autorzy przykładów pism religijnych*, „Slavia Occidentalis”, 46/47 (1989/1990), s. 214-216; por. też tenże, *Piśmiennictwo polskie i kaszubskie Pomorza Zachodniego od XVI do XIX wieku*, Poznań 1994, s. 14-19.

¹⁸ Z. Szultka, *Pastor Szymon Krofej i jego familianci...*, s. 105-106.

je dziesięć razy, zaś wyrazu kościół autor nie użył ani razu. Być może w istocie fakt ten upoważnia do wywodzenia rodowodu Krofeja z terenu nie istniejących już dziś dialektów słowińskich, pamiętać jednak musimy, że zasięgi wyrazów zmieniały się niewątpliwie na przestrzeni wieków i że poświadczona w w. XIX jedynie z obszaru słowińskiego cerkiew mogła w przeszłości występować również na szerszych sąsiadujących ze słowińszczyzną obszarach”¹⁹.

Wyraz *cerkiew* w znaczeniu ‘zgromadzenie wiernych’, ‘świątynia’ znany był staropolszczyźnie XIV i XV wieku, zachowało się też poświadczenie jego postaci wcześniejszej *cerki*, *cyrki*. Z biegiem czasu w znaczeniu ‘świątynia chrześcijańska, zwłaszcza katolicka’ rozpowszechnił się w polszczyźnie wyraz *kościół*, zaś *cerkiew* oznaczać zaczęła ‘świątynię wschodniego obrządku chrześcijańskiego’²⁰. Zanotowane przez F. Lorentza słowińskie formy *cěrki* ‘kościół, świątynia’, ‘nabożeństwo’ LSW 11, *cěrka* ‘kościół’ LSW 111²¹ nie mają poświadczeń w dialektach kaszubskich, w których – podobnie jak w polszczyźnie – upowszechnił się w tym znaczeniu wyraz *kosc?ł*. Zachowane pod koniec wieku XIX na północno-zachodnim krańcu Słowińszczyzny postaci *cěrki*, *cěrka* ‘kościół’ są jednym z wielu peryferycznych archaizmów językowych cechujących ten obszar. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że archaizm ten występował na szerszym obszarze kaszubskim²² (a więc być może również w okolicach Bytowa) i taka właśnie hipoteza została przeze mnie uwypuklona w cytowanym wyżej fragmencie. Czy było tak w istocie? – Tego z powodu braku odpowiednich świadectw stwierdzić nie jestem w stanie.

I na tym zakończmy powyższe „refleksje”. Może dzięki nim bardziej zrozumiałe staną się tajniki niełatwej pracy językoznawcy, który zobowiązany jest przede wszystkim opierać się na istniejącym materiale językowym oraz rozpatrywać go na dostępnym mu językowym materiale porównawczym.

¹⁹ H. Popowska-Taborska, *Pomorska polszczyzna...*, s. 12.

²⁰ Dokładniej o dziejach tych obu wczesnych pożyczek do języków słowińskich zob. W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 54, 253.

²¹ O czym bardziej szczegółowo zob. SEK I 197.

²² Śladem szerszego w przeszłości zasięgu tego wyrazu na Kaszubach jest utworzony odeń kaszubski wyraz *cerkvisko* ‘cmentarz niekatolicki’, ‘cmentarzysko przedhistoryczne’, ‘cmentarz zwierzęcy’ S I 127, o którym bardziej szczegółowo zob. w SEK I195-196.

**Prace Hanny Popowskiej-Taborskiej związane z problematyką
językowych zabytków kaszubskich**

- Aliae Cantiones sacrae współoprawne z Małym Katechizmem Michała Pontanusa*, SFPS, XXXVIII, 2002/2003, s. 51-56
- Czyżby najdawniejszy zabytek kaszubski?*, JP, XXXVI, 1957, 5, s. 346-351; przedruk [w:] *Szkice I*, s. 49-53
- „Ćwiczenia Katechismowe” z 1758 roku na tle wcześniejszych druków kaszubskich*, SFPS, XXXVI, 2000, s. 83-95
- Dzieje pieśni kaszubskiej o Męce Pańskiej*, SFPS, XXXIX, 2004, s. 77-87
- Friedrich Lorentz jako badacz zabytków kaszubskiego piśmiennictwa*, [w:] *Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dziś*, pod red. R. Wosiak-Śliwy, Gdańsk 2000, s. 53-59
- [hasła]: *Ćwiczenia Katechismowe, Duchowne Piesnie D. Marcina Luthera, Dutki brzeskie, Mały Catechism NiemieckoWandalski abo Słowiński, Perykopy smoldzińskie, Przysięgi lenne, Przysięgi słowińskie z Wierzhocina, Pytania dodatkowe o wierze, Śpiewnik kaszubski, Zabytki kaszubskie językowe*, [w:] *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*, pod red. J. Tredera, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002.; wyd. II poprawione i poszerzone, Oficyna Czac, Gdańsk 2006
- Kancjonał Gdański z roku 1723*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza*, 2, pod red. K. Handke, Warszawa 1991, s. 73-83
- Kaszubszczyzna jako sfera oddziaływań pozostałego polskiego obszaru językowego*, II. *Wpływy ogólnopolskiej normy literackiej w XVI-XVII wieku*, SFPS, XXI, 1983, s. 67-83; przedruk [w:] *Szkice I*, s. 26-43
- Kolędy kaszubskie Szymona Krofeya*, [w:] *Kolędy polskie*, red. J. Nowak-Dłużewski, Warszawa 1966, t. II, s. 509-516
- „Modlitwy Pańskiej” nie napisał Andrzej Trzeciecki*, JP, LXIV, 1984, 4, s. 267-273
- O „kaszubskiej wersji” dwóch wierszy Jana Kochanowskiego*, JP, XLV, 1965, 4, s. 222-226; przedruk [w:] *Szkice I*, s. 60-64
- O pomorskich przysięgach lennych z początku XVII wieku raz jeszcze*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza*, 8, pod red. K. Handke, Warszawa 1998, s. 7-12c
- „Pieśń o suszy” z rękopiśmiennego dodatku do druku Duchownych Pieśni Szymona Krofeya*, „Rocznik Gdański”, XLII, 1982, 1, s. 155-165; przedruk [w:] *Szkice I*, s. 93-103
- Polszczyzna kancjonałów wydanych na Pomorzu w wieku XVII*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza*, 1, pod red. K. Handke, Wejherowo 1986, s. 21-34
- Polszczyzna rot przysięg Pomorza Zachodniego początków XVII wieku*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza*, 4, pod red. K. Handke, Warszawa 1991, s. 19-23
- Pomorska polszczyzna utrwalona w dziele Szymona Krofeya*, [w:] *Polszczyzna regionalna Pomorza*, 7, pod red. K. Handke, Warszawa 1996, s. 7-22
- Przysięgi słowińskie z Wierzhocina*, [w:] *Słowińcy, ich język i folklor*, „Zeszyty Problematyczne Nauki Polskiej”, XXII, 1961, s. 87-108; przedruk [w:] *Szkice I*, s. 65-84
- Szymon Krofey i Michał Pontanus – niełatwa kwestia autorstwa kaszubskich zabytków*, SFPS, XXXVII, 2001, s. 89-97
- Tropami najdawniejszych tekstów kaszubskich*, ZNUG PrJęz, VII, 1981, s. 93-96; przedruk [w:] *Szkice I*, s. 104-108

- Uwagi o języku Perykop smółdzińskich*, JP, XLVIII, 1968, 1, s. 33-40; przedruk [w:] *Szkice I*, s. 85-92
- Zabytki piśmiennictwa kaszubskiego*, [w:] *Kaszubszczyzna – Kaszëbizna*, red. naukowy E. Breza, seria „Najnowsze dzieje języków słowiańskich”, wyd. Uniwersytet Opolski, Opole 2001, s. 71-80
- Zabytki piśmiennictwa kaszubskiego. Dokonane w wieku XX znaleziska i ich opracowania*, [w:] *Badania kaszuboznawcze w XX wieku*, pod red. J. Borzyszkowskiego i C. Obracht-Prondzyńskiego, wyd. Instytut Kaszubski, Gdańsk 2001, s. 301-305
- Zakres i charakter oddziaływania literackiej polszczyzny na teksty powstałe na Pomorzu w wieku XVI-XVIII*, [w:] *Polszczyzna regionalna w okresie renesansu i baroku*, pod red. H. Wiśniewskiej i Cz. Kosyła, Wrocław 1984, s. 101-111
- Z translatorskiego warsztatu Michała Pontanusa*, [w:] *Slavistische Forschungen. In memoriam Reinhold Olesch*, herausgegeben von A. Lauhus und B. Zelinsky, Böhlau Verlag Köln, Weimar, Wien 2005, s. 163-165

Wykaz skrótów

- AJK – *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, oprac. przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN, tom wstępny, I-VI pod kier. Z. Stiebera, t. VII-XV pod kier. H. Popowskiej-Taborskiej, Wrocław 1964-1978
- H – A. Hilferding, *Sobranie slovinskih i kašubskich slov*, [w:] A. Hilferding, *Ostatki slavjan na južnom beregu Baltijskago morja*, Sanktpeterburg 1862, s. 155-191
- JP – „Język Polski”, Kraków 1913 nn.
- LGP – F. Lorentz, *Gramatyka pomorska*, wyd. 1: Poznań 1927-1937, wyd. 2: fotoofsetowe, Wrocław 1958-1962
- LH – F. Lorentz, *Pomoransches Wörterbuch*, I (A-P), Berlin 1958, II-V fortgeführt von F. Hinze, Berlin 1968-1983
- LSG – F. Lorentz, *Slovinzisches Grammatik*, St. Petersburg 1903
- LSW – F. Lorentz, *Slovinzisches Wörterbuch*, I-II, St. Petersburg 1908-1012
- R – M. Rudnicki, *Przyczynki do gramatyki i słownika narzecza słowińskiego*, „Materiały i Prace Komisji Językoznawczej”, VI, 1913, s. 1-245
- S – B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I-VII, Wrocław 1967-1976
- SEK – W. Boryś, H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. I (A-Č) 1994, t. II (D-J) 1997, t. III (K-O) 1999, t. IV (P-S) 2002, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa
- SFPS – „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, Warszawa 1955 nn.
- Szkice I – H. Popowska-Taborska, *Szkice z kaszubszczyzny. Dzieje, zabytki, słownictwo*, Gdańsk 1987
- ZNUG PrJez – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego, Filologia Polska, Prace Językoznawcze”, Gdańsk 1973 nn.